

[2023] 2 एस. सी. आर. 191

भारत सरकार मार्फत संपादन जिल्हाधिकारी

विरुध्

राजेश कुमार आणि ओआरएस. (2023 चा दिवाणी अपील क्रमांक 1615)

मार्च 13, 2023

[न्या. एम. आर. शाह आणि न्या. मनोज मिश्रा]

भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसनातील न्याय्य नुकसानभरपाई आणि पारदर्शकतेचा अधिकार कायदा, 2013:कलम 24 (2)-जेव्हा भूसंपादन कालबाह्य झाले आहे असे मानले जाते-याचिकाकर्त्याचा खटला असा की शेतजमिनीचा ताबा घेण्यात आला आहे-स्वाजगी प्रतिवादी-लिखित याचिकाकर्त्याने याचिका दाखल करून अशी घोषणा करण्याची मागणी केली आहे की विषय जमिनीशी संबंधित अधिग्रहण कार्यवाही कालबाह्य झाली आहे. 24 (2)-उच्च न्यायालयाने पुणे महानगरपालिकेच्या खटल्यावर अवलंबून राहून आणि नुकसान भरपाई दिली गेली नाही किंवा निविदा भरली गेली नाही "टिकाऊपणाची शाश्वतता' या

आधारावर ही रिट याचिका दाखल करण्यास परवानगी दिली:शाश्वत नाही-पुणे
महानगरपालिकेचे प्रकरण या न्यायालयाने फेटाळले आहे

इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या प्रकरणातील घटनापीठाने दिलेला निर्णय

या न्यायालयाने इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या खटल्यातील खटल्यातील तथ्यांना
लागू करणारा कायदा लागू करून आणि त्या जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा 22.09.1997
वर घेण्यात आला, उच्च न्यायालयाचा आदेश रद्द केला जातो आणि मागे घेतला
जातो -भूमि संपादन कायदा, 1894.

इंदूर विकास प्राधिकरण वि. मनोहरलाल आणि इतर.

(२०२०) ८ एस. सी. सी १२९:[2020] 3 एस. सी. आर. 1- विसंबून राहिले

पुणे महानगरपालिका आणि इतर हरकचंद मिसरीमल सोलंकी आणि इतर.

(२०१४) ३ ३ एस. सी. सी १८३:[2014] 1 एस. सी. आर. 783-संदर्भित.

न्यायनिर्णय कायदा संदर्भ

[२०१४] १ एससीआर ७८३ संदर्भित परिच्छेद 2,1.1

[२०२०] ३ एससीआर १ आधारित परिच्छेद 2.1,3

दिवाणी अपील न्यायाधिकरण:

2023 चा दिवाणी अपील क्रमांक 1615.

2014 च्या याचिका (सी) क्रमांक 9269 मध्ये नवी दिल्ली येथील दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या दिनांक 02.08.2016 च्या निकाल आणि आदेशावरून. मधु प्रकाश, ऋतुराज चौधरी, चंदन कुमार, दिवाणविता प्रियांका, सुजीता श्रीवास्तव, याचिकाकर्त्यांचे वकील.

न्यायालयाचा निर्णय एम. आर. शाह, न्या. यांच्या मार्फत दिला गेला

1. 2014 च्या लेखी याचिका (सी) क्रमांक 9269 मध्ये नवी दिल्ली येथील उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेश ज्यायोगे उच्च न्यायालयाने उक्त रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि घोषित केले आहे की, भूमि संपादन कायदा, 1894 (यापुढे 'कायदा, 1894' म्हणून संदर्भित) अंतर्गत सुरू केलेली अधिग्रहणाची कार्यवाही, भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसन कायदा, 2013 (त्यानंतर 'कायदा, 2013' म्हणून संदर्भित) च्या कलम 24 (2) अंतर्गत कालबाह्य झाली आहे असे मानले जाते, भारत सरकारने भूमि संपादन जिल्हाधिकारी, नवी दिल्ली यांच्या माध्यमातून सध्याच्या अपीलाला प्राधान्य दिले आहे.

2. उच्च न्यायालयाने दिलेल्या वादग्रस्त निकाल आणि आदेशावरून असे दिसते की, उच्च न्यायालयासमोर अपीलकर्त्याच्या वतीने हा विशिष्ट खटला होता की, संबंधित जमिनीचा ताबा घेण्यात आला आहे. जरी उच्च न्यायालयासमोरच्या रिट याचिकेत परिच्छेद (सी) मध्ये, मूळ रिट याचिकाकर्त्याने कबूल केले होते की 22.09.1997 वर, शेतजमिनीचा (प्रश्नातील जमीन) ताबा घेण्यात आला आहे. वरील बाबींचा विचार करता आणि पुणे प्रकरणात या न्यायालयाच्या निर्णयावर अवलंबून राहून.

2. 1 पुणे महानगरपालिका आणि अन्य यांच्या बाबतीत या न्यायालयाचा निर्णय. (वर नमूद केलेले), ज्यावर उच्च न्यायालयाने भरवसा ठेवला आहे, ते इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि बी. ओ. आर. एस., (2020) 8 एस. सी. सी. 129 या प्रकरणात या न्यायालयाच्या घटनापीठाने फेटाळले आहे. या न्यायालयाच्या घटनापीठाने परिच्छेद 365 आणि 366 मध्ये असे निरीक्षण नोंदवले आहे आणि असे म्हटले आहे:

"365. परिणामी, पुणे महानगरपालिकेत हा निर्णय घेण्यात आला.

[पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी,

(2014) 3 सी. सी. 183] याद्वारे रद्द करण्यात आले आहे आणि

इतर सर्व निर्णय ज्यामध्ये पुणे महानगरपालिका . [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 विरुद्ध सी. सी. 183] प्रकरणाचा आधार घेतला आहे, तेही रद्द करण्यात आले आहेत. श्री बालाजी नगर निवासी संस्थेचा [श्री बालाजी नगर निवासी संस्था विरुद्ध टी. एन. राज्य, (2015) 3 विरुद्ध सी. सी. 353] हा निर्णय आहे. हा चांगला कायदा आहे असे म्हणता येणार नाही, तो फेटाळला जातो आणि त्यानंतरचे इतर निर्णयही फेटाळले जातात. इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध शैलेंद्र [(2018) 3 विरुद्ध सी. सी. 412] या प्रकरणात, कलम 24 (2) च्या तरतुदीशी संबंधित पैलू आणि 'किंवा' हे 'ना' किंवा 'आणि' म्हणून वाचावे लागेल की नाही हे विचारार्थ ठेवण्यात आले नव्हते. त्यामुळे सध्याच्या निकालातील चर्चेच्या पार्श्वभूमीवर तो निर्णयही लागू होऊ शकत नाही.

366. वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आम्ही खालीलप्रमाणे प्रश्नांची उत्तरे देतो:

366.1. कलम 24 (1) (अ) मधील तरतुदीनुसार 2013 चा कायदा लागू होण्याच्या तारखेपर्यंत 1-1-2014 रोजी निवाडा न दिल्यास कार्यवाहीत कोणतीही चूक होत नाही. २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाई निश्चित करावी लागते.

366.2. न्यायालयाच्या अंतरिम आदेशाने व्यापलेला कालावधी वगळून पाच वर्षांच्या कालावधीत निकाल देण्यात आला असेल तर 1894 च्या कायद्यांतर्गत 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (1) (ब) अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे जणू ती रद्द करण्यात आलेली नाही असे समजून कार्यवाही सुरू राहिल.

366.3. ताबा आणि नुकसान भरपाई दरम्यान कलम 24 (2) मध्ये वापरलेला "किंवा" हा शब्द "नाही " किंवा "आणि" म्हणून वाचला पाहिजे. २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये हा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अधिकाऱ्यांच्या निष्क्रियतेमुळे जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसान भरपाईही देण्यात आलेली नाही अश्या बाबतीत भूसंपादनाची प्रक्रिया संपुष्टात आली असे मानले जाते.

दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, ताबा घेतला गेला असेल, नुकसान भरपाई दिली गेली नसेल तर कोणतीही चूक नाही. त्याचप्रमाणे नुकसान भरपाई दिली असेल, ताबा घेतला नसेल तर त्यात कोणतीही चूक नाही. .

366.4. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) च्या मुख्य भागात "भरणा" या अभिव्यक्तीमध्ये न्यायालयात नुकसान भरपाई जमा करण्याचा समावेश नाही. कलम २४ (२) मधील तरतुदीमध्ये बहुसंख्य भूधारकांच्या संदर्भात ती जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेपर्यंत सर्व लाभार्थी (जमीनमालक) २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदींनुसार नुकसान भरपाईस पात्र असतील.. भूसंपादन अधिनियम १८९४ च्या कलम ३१ अन्वये दायित्वाची पूर्तता न केल्यास या कायद्याच्या कलम ३४ अन्वये व्याज दिले जाऊ शकते. मोबदला (न्यायालयात) जमा न केल्याने भूसंपादनाची कार्यवाही संपुष्टात येत नाही. पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ बहुसंख्य मालमत्तेबाबत मोबदला रक्कम जमा न केल्यास १८९४ च्या

कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेनुसार २०१३ च्या कायद्यानुसार जमीन मालकांना मोबदला द्यावा लागेल.

366.5. १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ३१ (१) अन्वये दिलेल्या तरतुदीनुसार , जर एखाद्या व्यक्तीला नुकसान भरपाई देण्यात आली असेल तर कलम २४ (२) अन्वये नुकसान भरपाई न दिल्याने किंवा न्यायालयात जमा न केल्यामुळे अधिग्रहण संपुष्टात आल्याचा दावा करणे त्याला खुले नाही. कलम ३१ (१) अन्वये रक्कम भरून भरण्याची जबाबदारी पूर्ण केली जाते. ज्या जमीन मालकांनी नुकसान भरपाई स्वीकारण्यास नकार दिला होता किंवा ज्यांनी जास्त मोबदल्यासाठी संदर्भ मागितला होता, ते २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये संपादनाची प्रक्रिया संपल्याचा दावा करू शकत नाहीत.

366.6. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मधील तरतुदी या कलम 24 (1) (बी) चा भाग न मानता कलम 24 (2) चा भाग मानला जावा.

366.7. 1894 च्या कायदानुसार आणि कलम 24 (2) अन्वये विचार केल्याप्रमाणे ताबा घेण्याची पद्धत म्हणजे चौकशी अहवाल/ निवेदन तयार करणे आहे. 1894 च्या कायद्याच्या कलम 16 अन्वये ताबा घेतल्यानंतर, सदरील जमीन राज्याला निहित होते आणि 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अन्वये जमीन ताब्यात घेण्याची तरतूद नाही, कारण एकदा ताबा घेतल्यानंतर कलम 24 (2) अन्वये कोणतीही चूक होत नाही.

366.8. कलम 24 (2) मधील तरतुदी ताबा घेण्यास आणि पैसे देण्यास निष्क्रियतेमुळे अपयशी ठरले तर 1-1-2014 रोजी यांच्या बाबतीत व्यपगत होण्याची कार्यवाहीच्या तरतुदी लागू आहेत. संबंधित प्राधिकरणाकडे प्रलंबित असलेल्या भूसंपादनाच्या प्रक्रियेत 2013 चा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी नुकसान भरपाई. न्यायालयाने दिलेल्या अंतरिम आदेशांच्या उदरनिर्वाहाचा कालावधी पाच वर्षांच्या गणनेत वगळावा लागतो.

366.9. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मध्ये भूसंपादनाच्या पूर्ण संपलेल्या प्रक्रियेच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करण्यासाठी कारवाईचे नवे कारण समोर येत नाही. कलम 24 2013 च्या कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या तारखेस म्हणजेच 1-1-2014 रोजी प्रलंबित असलेल्या कार्यवाहीला लागू होते. यामुळे जूने आणि कालबद्ध दावे पुन्हा सुरू होत नाहीत आणि संपलेली कार्यवाही पुन्हा सुरू होत नाही किंवा भूसंपादन अवैध ठरविण्यासाठी न्यायालयाऐवजी कोषागारात नुकसान भरपाई जमा करण्याच्या पद्धतीच्या वैधतेवर जमीनमालकांना प्रश्न चिन्ह उपस्थित करण्याची परवानगी दिली जात नाही."

3 इंदौर विकास प्राधिकरणाच्या (उपरोक्त) प्रकरणात या न्यायालयाने दिलेल्या कायद्याला हाताशी असलेल्या खटल्यातील तथ्यांना लागू करणे आणि विशेषतः, जेव्हा येथे अपीलकर्त्यांनी-मूळ प्रतिवादींनी असा दावा केला की संबंधित जमिनीचा ताबा 22/09/1997 वर घेण्यात आला होता, तेव्हा कायदा, 2013 च्या कलम 24 (2) अंतर्गत कोणतीही चूक मानली जाणार नाही. या परिस्थितीत, उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेश टिकू शकत नाही आणि तो रद्द

करण्यास आणि बाजूला ठेवण्यास पात्र आहे आणि त्यानुसार तो रद्द केला जातो आणि बाजूला ठेवला जातो. संबंधित जमिनीच्या संदर्भात संपादनाची कोणतीही चूक मानली जाणार नाही. उच्च न्यायालयासमोरील मूळ रिट याचिका फेटाळली जाते.

त्यानुसार ह्या अपीलाला मंजूरी दिली. खर्चाबद्दल आदेश नाही.

इतर काही प्रलंबित अर्ज असल्यास तो देखील याद्वारे निकाली काढला जातो.

निधी जैन

अपील मंजूर करण्यात आले.

(सहाय्यक: अभिषेक प्रताप सिंग, एलसीआरए)

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या / तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापूरताच मर्यादित राहिल आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापारकरीत

विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करिता वैध मानला जाईल.